O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BERDAQ NOMIDAGI QORAQALPOQ DAVLAT UNIVERSITETI

O‘zbekiston xalq ta’limi a’lochisi,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent
ABDURAHMON MADAMINOVNING
70 yillik tavalludiga bag‘ishlangan

ZAMONAVIY FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI: YANGICHA YONDASHUV VA TAMOYILLAR

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy

ANJUMAN MATERIALLARI

2023-yil 10-aprel

Nukus - 2023

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BERDAQ NOMIDAGI QORAQALPOQ DAVLAT UNIVERSITETI

O‘zbekiston xalq ta’limi a’lochisi, filologiya fanlari nomzodi, dotsent ABDURAHMON MADAMINOVning 70 yillik tavalludiga bag‘ishlangan

ZAMONAVIY FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI: YANGICHA YONDASHUV VA TAMOYILLAR

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2023-yil 10-aprel

UOK **001.891 (042.3):005.745**
KBK 81.1г+83.3г

Zamonaviy filologiyaning dolzarb masalalari: yangicha yondashuv va tamoyillar [Tekst] mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari) Nukus: Nur Turan Print, 2023. 380 bet.

Ushbu to‘plam Qoraqalpoq davlat universitetining 2023-yil 18-martdagi 18d/2-sonli buyrug‘iga muvofiq O‘zbek tilshunosligi kafedrasi tamonidan 2023-yil 10-aprel kuni “Zamonaviy filologiyaning dolzarb masalalari: yangicha yondashuv va tamoyillar” mavzusida o‘tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan professor-o‘qituvchilar, tayanch doktorantlar, magistrantlar, talabalar ilmiy tadqiqotishlarini tayyorlashda foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrirlar:

1. **Sh.Abdullayev** – filologiya fanlari nomzodi, dots.
2. **N.Kilichov** – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dots.
3. **M.Allambergenova** – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Maqolalarni to‘plovchi va nashr uchun mas’ul:

1. **Z.Ibragimova** – filologiya fanlari nomzodi, dots.
2. **N.Kilichov** – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dots.
3. **M.Allambergenova** – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Maqola va tezislarning ilmiy saviyasi, ma’lumotlarning haqqoniyligi uchun mualliflarning o‘zlari javobgardirlar.

Maqolalar Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasi tomonidan tahrir qilingan va universitet Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-8771-2-2

© NUR TURAN PRINT, 2023

PARANTEZ BIRLIKLARNING SEMANTIK-STILISTIK, FUNKSIONAL GRAMMATIK XUSUSIYATLARI (ERKIN A'ZAM QISSALARI ASOSIDA)

Fayzulloyev Farrux Ixtiyor o'g'li
Qoraqalpog'iston davlat universiteti magistranti

Barchamizga málumki, bugungi kunda ilm-fan taraqqiyoti borgan sari ildamlamoqda. Fanlararo yangi sohalar paydo bo'lib, ilm-fanning yanada rivoj topishiga sabab bo'lmoqda. Aynan shu holat tilshunoslikka ham o'z tásirini ko'rsatmay qolmaydi. Tilshunoslik sohasida ham yangidan-yangi fan yo'nalishlari paydo bo'lib, bu lingvistik faoliyatning yanada kengayishiga xizmat qilmoqda. Bu sohada ko'plab ishlar amalga oshirilishiga qaramasdan uning ayrim jihatlariga ahamiyat berilmagan desak mubolag'a qilmagan bo'lar edik. Shunday jihatlardan biri – parantez birliklarni o'rganish hisoblanadi. Biz siz bilan ushbu maqolamizda lingvistik jihatdan parantez birliklarni Erkin A'zam asarlaridagi o'z aksini topishini ko'rib chiqamiz.

Ingliz tilidagi "Parenthesis" so'zi o'zbek tilidagi gap bilan grammatik aloqaga kirishmaydigan kiritma elementlar (konstruksiyalar)ga to'g'ri keladi. O'z navbatida bu kabi elementlarning uch xil shakldagi ko'rinishi mavjud. Ya'ni bularga so'z, so'z birikmasi (ibora), yoki gapga teng kiritma elementlar misol bo'ladi.[1]

Kirish so'z va iboralar hamma nutq uslublarida qo'llanib, so'zlovchining o'z fikriga nisbatan xilma-xil munosabatini va tabiat hodisalarini, ilmiy xulosalarni asoslash yoki manbayini ko'rsatish kabi ma'nolarni bildiradi. Badiiy adabiyotda qahramonning biror tomonini-o'ziga xos salbiy yo ijobiy xususiyatini yanada qabartirishda kirish so'zlar yoki iboralar qulay vosita vazifasini bajaradi. Kirish so'z va iboralar vazifasida ko'proq sifat, son, olmosh, fe'llar, modal so'zlar kelib, tasdiq, inkor, tartib, izoh, qaratish, fikriy yo'nalish, xulosalash, e'tiborni tortish, ikki fikrni bog'lash, voqeani rivojlantirish kabi uslubiy ma'nolarni anglatadi.[2]

Kiritmalar gapning, xususan, matnning umumiy mazmuniga aloqador bo'lsada, gapdagi biror bo'lak bilan hokim-tobelik aloqasiga kirmaydi. Shuning uchun ular gapdagi boshqa bo'laklardan yozuvda vergul, tire, ba'zan qavslar bilan, talaffuzda esa kichik to'xtamlar bilan ajratiladi.[3] Kiritmalar so'zlovchining o'zi bayon etayotgan fikriga munosabati (ishonchi, gumoni, tasdig'i, inkori, va b.) fikrning birovga nisbatlanishi (mansubligi, aloqadorligi), o'z fikri tarkibiy qismlarning ahamiyatliligi darajasi (birinchidan, ikkinchidan va b.), fikriga va uning tarkibiy qismlariga doir bayon etadigan qo'shimcha axboroti yoki izohi kabi rangbarang ma'nolarni ifodalaydi. Kiritmalar barcha bo'laklar kabi sodda va murakkab bo'ladi. Sodda kiritmalar so'zlar va so'z-gaplar bilan, murakkab kiritmalar esa so'z birikmalari, kengaygan birikmalar va gaplar bilan ifodalanadi.[4]

Erkin A'zamning qalami shu qadar o'tkirki, u parantez birliklardan unumli foydalana olgan. Parantez birliklani asar tarkibiga, voqealar rivojiga shu qadar moslab tanlanganki, ular orqali asar funksional grammatik ma'nosi yanada oydinlashadi. Xususan, adibning "Pakananing oshiq ko'ngli" qissasida qo'llanilgan parantez birliklar tahliliga yuzlansak.

"Hamma balo shundaki, u o'zi haqida boshqacha fikrda edi. O'zini barvastayu basavlat deb bilmasa-da, harqalay, xiylagina ulug'vor hisoblardi. (Ko'nglida, albatta.) Yurganda jussasiga yarasha pildirabgina yurmay, salmoq bilan, butini yirtgudek yirik-yirik qadam tashlar, gapirganda mavrid-bemavrid so'lish olib, salmoq bilan, ta'sirchanlikka intilibmi yoki diqqatni tortish uchunmi, xuddi maxfiy bir sinoatni ochayotgandek pichirlab gapirardi." [5]

"Pakananing oshiq ko'ngli" asaridan olingan ushbu parchada bir nechta parantez birliklar qo'llanilgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos ma'no-mazmunga ega. Ko'rib turganimizdek asar boshlanishidanoq "hamma balo shundaki" kirish birikmasi (parantez birlik) bilan boshlangan. Ushbu birikma keltirilgan parchada kitobxonning qiziqishini yanada oshirish, uning diqqat-e'tiborini tortish maqsadida qo'llanilgan. Parchada keying qo'llanilgan parantez birlik – ***(Ko'nglida, albatta)*** boshqa gap qismlaridan qavs orqali () ajratilgan bo'lib, yozuvchining fikrini tasdiqlash maqsadida ishlatilgan. Keying ishlatilgan paranteza esa, ***(ta'sirchanlikka intilibmi yoki diqqatni tortish uchunmi)*** kiritma gap shaklida qo'llanilgan bo'lib, yozuvchi fikrini izohlash vazifasini bajarib kelgan. Boshqa gap qismlaridan vergul orqali ajratilgan.

"Darhaqiqat, qiz dunkurroq, quchog'ida mushukvachcha misol tipirchilab o'yin ko'rsaayotgan yigit esa ushoqqina edi. Ko'rgan odam, talay vaqt ko'rishmagan inoq-bosilqa opa-uka ekan, deb o'ylashi tayin. (Aziza uncha uzun emas, lekin qiz bolaning o'rta bo'yi ham novcha ko'rinadi.)" [5]

Yuqorida keltirilgan parchamizda qo'llanilgan "**darhaqiqat**" so'zi badiiy uslubda ko'proq ishlatilib, fikrni tasdiqlash ma'nosida qo'llaniladigan kirish so'zdir. Parchamizda ham aynan youvchining bildirilayotgan hodisaga fikrini tasdiqlash ma'nosida keltirilgan. Boshqa gap bo'laklaridan esa vergul orqali ajratilgan. Keyingi keltirilgan paranteza – (***Aziza uncha uzun emas, lekin qiz bolaning o'rta bo'yi ham novcha ko'rinadi.***) kiritma gap sifatida qo'llanilgan bo'lib, gap yuritilayotgan voqeaga yozuvchining fikrini bildirish va hodisa ishtirokchisiga ta'rif berish vazifasini bajarib kelgan. Boshqa gap qismlaridan qavs orqali () ajratilgan.

"Shaxsan o'rtoq Stalinni davolagan (qiziq, nimasini davolgan ekan – qoqshol qo'linimi, bujur betinimi, pakana bo'yinimi yo….. bedavo miyasinimi?) tabibi kalonning amri (tarjima orqali, albatta) bilan bemor, ya'ni Pakana shu yerning o'zida, yo'lakda qip-yalong'och bo'lib yechinadi." [5]

Yuqorida keltirilgan parchada bir gapning o'zida ketma-ket ikki paranteza kiritma gap holida keltirilib, fikrni yanada oydinlashtirish va yozuvchining shaxsiy fikrini ifodalsh maqsadida qo'llanilgan. Parchada keltirilgan ***(qiziq, nimasini davolgan ekan***

– qoqshol qo‘linimi, bujur betinimi, pakana bo‘yinimi yo….. bedavo miyasinimi?) kiritma gapi oddiy so‘zlashuv uslubiga xos bo‘lib, asarda yozuvchining shaxsiy fikrini ifodalash uchun qo‘llanilgan va boshqa gap birliklaridan qavvs orqali () ajratilgan. (tarjima orqali, albatta) kiritma gapi esa, hodisani kitobxonga oydinlashtirish uchun qo‘llanilgan va u ham boshqa gap birliklaridan qavvs orqali () ajratilgan.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Erkin A’zam asarlarida qo‘llanilgan parantez birliklar asarning funksional grammatik, semantik-stilistik va albatta, ma’noviy boyligini ochib berishda muhim o‘rin tutgan. Erkin A’zam parantez birliklarni goh yakka holda, goh ketma-ket, yoki bo‘lmasa bir gapning o‘zida qarama-qarshi holatda qo‘llash orqali o‘zining yozuvchilik mahoratini yana bir bor namoyon etgan. Asarlaridagi parantezlarning bevosita lingvomadaniy, stilistik, funksional jihatdan asar tarkibida aks etishi tilshunoslik va formal va stilistik tilshunoslik foni umumlashmasi asosida yuzaga kelgan.

ADABIYOTLAR:

1. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. Toshkent: “Noshir” 2019.
2. Журнал “Интернаука” – Narziyev Navro‘z – “Paraantez birliklarning tarjimada tutgan o‘rni” - 2020-yil
3. «O‘zbekistonda ilm-fan va ta’lim» jurnali - Sayyora Sodaliyeva Oqiljon qizi – “Ilmiy matnda so‘z-kiritmalarning ifodalanishi” – 2020-yil
4. . Jamoliddinova. “Badiiy nutqda parantez (kirish va kiritma) birliklarning grammatik va lingvopoetik xususiyatlari” – T. 2009
5. Erkin A’zam – Shoirning to‘yi (qissa)
6. Erkin A’zam – Pakananing oshiq ko‘ngli (qissa)

51	Xojabaeva D.	«Shárіyar» dástanínda sinonimlerdiń qollanílíwí	201
52	Fayzulloyev F.	Parantez birliklarning semantik-stilistik, funksional grammatik xususiyatlari (Erkin A'zam qissalari asosida)	205
53	Amaniyazov A.	Sh.Ayapov shíǵarmalarínda frazeologizmlerdiń qollanílíwí	208
54	Janabayeva R.	O'zbek va qoraqalpoq tillarida birikkan qo'shma otlar va ularning imlosi	212
55	Omarova A.	O'zbek tilida teonimikaning o'rganilishi xususida	215
56	Allanazarova Y.	O'zbek va qoraqalpoq tillarida uch komponentli frazeologizmlarning struktur-semantik xususiyatlari	217
57	Allambergenova.M. Xusanova G.	Chet tilida tinglab tushunish kompetensiyasini takomillashtirish usul va metodlari	220
58	Allambergenova M.	Adabiy me'yor va ommaviy axborot vositalari tili	225
59	Hayitova A.	Shevalar bazasida omonimlik leksemalarning akslanishiga doir qaydlar	228
60	Islomova E.	Shukur Xolmirzayev asarlarida shevaga xos so'zlarning qo'llanilishi	232
61	Allambergenova M. Taylakova M.	Yevropa va rus tilshunoslarining sintaksisga oid qarashlari tahlili	235
62	Allambergenova M. Raximova M.	O'zbek va qoraqalpoq tilida to'y marosimlari bilan bog'liq so'zlarning qiyosiy tahlili	238

II SHO'BA. FOLKLOR VA ADABIYOTSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

1	Şerifova S.	Cengiz Aytmatov'un sovyet sonrası edebi mirası: sorunsallar ve tür yapısının özellikleri	242
2	Avezova G., Maqsetbayeva U.	Zamonaviy hikoyachilikda ramz va timsollar	247
3	Бобожонов Ғ.	Ўрта асрларда мумтоз адабиёт назарияси	250
4	Дошанова Г.	Маҳмуд Тоир иккиликларида фалсафий мушоҳада	256
5	Маткаримова С.	Навоий ва Хоразм шоирлари ижодида лирик қаҳрамон	259

O‘zbekiston xalq ta’limi a’lochisi,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent
ABDURAHMON MADAMINOVning
70 yillik tavalludiga bag‘ishlangan

ZAMONAVIY FILOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI: YANGICHA YONDASHUV VA TAMOYILLAR

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

NUKUS
«NUR TURAN PRINT»
2023

Original-makettan bosishga ruxsat etilgan vaqti: 26.03.2023.
Qog‘oz bichimi 60x84 1/8. Kegl 14. Garniturasi «Times New Roman». Ofset usulida nashr etildi.
Hajmi 47,5 b.t. Jami 100 nusqa.
Bahosi shartnoma asosida. Buyurtma №10

«NUR TURAN PRINT» nashriyoti, 230100,
Nukus shahri, Ziyali ko‘chasi, 40 uy.

«NUR TURAN PRINT» MCHJ tipografiyasida chop etildi.

